

2019 BMİGR Işığında Türkiye'nin İnsani Gelişme Düzeyinin Dünya İle Mukayeseli Analizi

Comparative Analysis of Turkey's Human Development Level in the World in Light of 2019 UN HDR

ABSTRACT

Rıfat ALTAN^{*1}

The main aim of this article is to analyze the extent to which Turkey has adapted to the paradigm shift from economic growth-centered development to human-centered development. In this context, after establishing a basis for conceptual transformation of development in this study, Turkey's level of human development is examined in light of the Human Development Index (HDI) and other indices reflecting different dimensions of human development presented in the 2019 UNDP Human Development Report (HDR). Turkey's HDI and its sub-components' relative contributions and change process are analyzed in comparison with some countries with similar HDI values and country groups. It is determined that although Turkey was first ranked in the category of countries with 'very high human development' index in the 2019 HDR, in reality it has been in this category for years. This study reveals how in the 1990-2018 period, Turkey, despite its achievement of rapid development, has lagged in development rates behind certain groups of countries; why it has not been successful enough in transforming material wealth into health and education opportunities; and how it has suffered performance losses in basic human development dimensions, such as poverty, gender inequality and inequality-adapted human development.

Keywords: Development, Human Development, Poverty, Turkey, HDI.

ÖZ

Makalenin temel amacı, ekonomik büyüme merkezli kalkınma anlayışından insan merkezli gelişme anlayışına doğru gerçekleşen paradigma değişimine Türkiye'nin ne ölçüde uyum sağladığını analiz etmektir. Bu bağlamda, çalışmada, kalkınmanın kavramsal dönüşümü konusunda bir temel oluşturulduktan sonra, Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı'nın 2019 İnsani Gelişme Raporunda (İGR) sunulan İnsani Gelişme Endeksi (İGE) ve insani gelişmenin farklı boyutlarını yansıtan diğer endeksler ışığında, Türkiye'nin insani gelişme düzeyi irdelenmektedir. Türkiye'nin İGE ve bu endeksi oluşturan alt bileşenlerin göreceli katkıları ve yıllar itibarıyla değişim süreçleri benzer İGE değerlerine sahip bazı ülke ve ülke gruplarıyla mukayeseli olarak analiz edilmektedir. Türkiye'nin her ne kadar ilk kez 2019 İGR'de 'çok yüksek insani gelişme' seviyesine sahip ülkeler kategorisinde yer aldıysa da, esasen yıllardır bu endekse sahip olduğu tespiti yapılmaktadır. Çalışmada, Türkiye'nin 1990-2018 döneminde hızlı bir gelişme sağlamakla birlikte nasıl belli ülke gruplarının gelişme hızlarının gerisinde kaldığı; neden maddi serveti, sağlık ve eğitim fırsatlarına yeterince dönüştüremediği ve yoksulluk, cinsiyet eşitsizliği ve eşitsizliğe uyarlanmış insani gelişme gibi insani gelişmenin temel boyutlarında nasıl performans kayıpları yaşadığı ortaya konulmaktadır. Ayrıca, bu sonuçları etkileyen eğitim, sağlık ve kişi başı milli gelir gibi İGE alt bileşenleri incelenerek, İGE'yi aşağı çeken ve dolayısıyla iyileştirilmesi gereken öncelikli alanlara dikkat çekilmekte ve bu yöndeki politikalara ışık tutulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kalkınma, İnsani Gelişme, Yoksulluk, Türkiye, İGE.

¹ Dr., İçişleri Bakanlığı,
rifaltan76@gmail.com

1. GİRİŞ

Kalkınma sorunu, günümüz dünyasının en önemli ve en tartışmalı sorunlarından birini teşkil etmektedir. Ekonomik bir olgu olmanın ötesine geçerek, sosyal, siyasi, kültürel, insani ve çevresel alanları da içeren disiplinler arası bir kavrama dönüşen kalkınma sorunu küresel bir boyut kazanmıştır. Gerek kavramındaki içerik zenginleşmesi

gerekse de küresel boyutuyla küresel düzeyde mücadele etmeyi gerektirmesi, Birleşmiş Milletler (BM) gibi uluslararası kuruluşların da kalkınma konusuna olan ilgilerinin artmasında etkili olmuştur. Bu bağlamda, 'sürdürülebilir kalkınma', 'insani gelişme' ve 'yoksulluk' gibi kavramlar kalkınma tartışmalarında ön plana çıkmaktadır. Bu çerçevede ortaya çıkan kalkınma yaklaşımı ise, dünyayı bir bütün olarak ele alan ve ortak çıkarların sürdürülebilir şekilde sağlanmasına yönelik uluslararası işbirliği ve dayanışma temelinde ülkelerin ortak sorumluluklar yüklendiği küresel bir anlayışı gerektirmektedir. Bu doğrultuda, Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (BMKP) da 1990 yılından itibaren her yıl küresel, bölgesel ve gerektiğinde ülke bazlı İnsani Gelişme Raporlarını (İGR) yayımlayarak, dünyanın ve ülkelerin insani gelişme seviyelerini farklı endekslerle ölçmeye çalışmaktadır. BMKP, yayımladığı insani gelişme raporlarıyla, aynı zamanda, ulusal ve uluslararası kamuoylarının dikkatlerini insani gelişmenin geliştirilmesi gereken yönlerine çekmeye ve politikaları yönlendirmeye çalışmaktadır.

Bu makalede, esas itibarıyla ekonomik büyüme merkezli kalkınma anlayışından insan merkezli kalkınma anlayışına doğru gerçekleşen paradigma değişiminde Türkiye'nin durumu irdelenecektir. Makalenin temel amacı, kalkınmanın kavramsal tartışmalarını sunduktan sonra, Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı'nın (BMKP) 2019 İnsani Gelişme Raporu ışığında Türkiye'nin insani gelişme seviyesini diğer ülke ve ülke gruplarıyla mukayeseli olarak analiz etmektir. Bu çalışma, aynı zamanda, Türkiye'nin insani gelişme düzeyiyle ilgili inceleme ve analiz çalışmalarında görülen eksikliğin giderilmesine katkıda bulunmayı amaçlamaktadır. Makalede, kalkınmanın kavramsal tartışmaları konusunda yararlanılan kaynakların başında, 2008 yılında tamamlanan yayınlanmamış doktora tezime gelmektedir (Altan, 2008). Türkiye'nin insani gelişme düzeyinin analizi konusunda ise, başta BMKP'nin insani gelişme raporları olmak üzere çeşitli kurum ve kuruluşların web sitelerindeki bilgiler ve konu ile ilgili internette yer alan makalelerden yararlanılmıştır.

Çalışma, iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, 'kalkınma', 'sürdürülebilir kalkınma', 'insani gelişme' ve 'yoksulluk' kavramları tartışılarak kavramsal dönüşüm konusunda bir temel oluşturulmaktadır. İkinci bölümde ise, Türkiye'nin kalkınma seviyesi irdelenmektedir. Bu bağlamda, BMKP'nin sunduğu insani gelişmenin farklı boyutlarını daha iyi yansıtan bileşik endekslerinin yanı sıra, Türkiye'nin insani gelişme endeksi ve bu endeksi oluşturan alt bileşenlerin göreceli ağırlıkları ve yıllar itibarıyla değişim süreçleri benzer İGE değerlerine sahip bazı ülke ve ülke gruplarıyla mukayeseli olarak analiz edilmektedir.

2. KALKINMA, SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA, İNSANİ GELİŞME VE YOKSULLUK KAVRAMLARI

2.1. Kalkınma

Genel anlamıyla 'kalkınma' ya da 'gelişme' kavramı, iktisadi, sosyal, siyasal ve kültürel alanlarda ilerleme sağlanması ve toplum refahının artması olarak tanımlanmaktadır. İktisat disiplininin dışında, sosyal kalkınma, kültürel kalkınma gibi başka disiplinlerde de kullanılan kalkınma kavramı, toplumsal değişim süreçleriyle birlikte içerik zenginleşmesi kazanmıştır. Örneğin, kalkınma kavramı, 1970'li yıllar öncesinde genelde dar anlamında, daha çok ulusal gelirdeki artışla ölçülen iktisadi büyüme olarak algılanmaktaydı. Özellikle İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ortaya çıkan 'büyüme merkezli kalkınma' yaklaşımında, kalkınmanın temel hedefi, üretim ve istihdam yapısını, tarımdan çok, sanayi ve hizmet sektörleri doğrultusunda dönüştürmek olduğundan, kişi başı milli gelir, gelişmenin temel göstergesi olarak kabul edilmiştir (Genç ve Uçkun, 2007). Ancak, ekonomik kalkınma ya da büyümeyi daha çok üretimi ve üretim kapasitesini artırmakla sağlamayı öngören bu klasik kalkınma kavramının, 1960'lardan sonra yaşanan siyasal, sosyal ve kültürel gelişmeleri ve iktisadi alan dışındaki unsurları yeterince yansıtamaması nedeniyle, kalkınma kavramının 1970'lerde insani gelişmeyi de içerecek şekilde yeniden tanımlanması gereği hâsıl olmuştur. Dolayısıyla yeni kalkınma anlayışı, insani, sosyal, kültürel ve çevresel boyutları da dikkate alarak, sadece iktisadi büyümenin değil, yoksulluk, işsizlik, gelir dağılımı ve bölgesel dengesizlikler gibi boyutların da kalkınma tanımlarına dahil edilmesini benimsemektedir (Demir, 2006).

1990'lardan sonra uluslararası sistemde meydana gelen gelişmeler, çevre kirliliğinin artması, ekolojik dengenin bozulmaya başlaması ve kalkınmanın sürdürülebilirliğiyle ilgili farkındalığın artması, kalkınma anlayışındaki değişikliği pekiştirmiş ve tartışmaları, makroekonomik istikrarın sağlanması, eşitsizliklerin giderilmesi, kurumların güçlendirilmesi, yönetim ve katılım gibi alanlara odaklamaya yöneltmiştir. Dolayısıyla, klasik kalkınma anlayışıyla dünya genelindeki ekonomik ve toplumsal sorunların çözülmemesi, büyüme merkezli anlayışın tartışılma-

sında ve 'insan merkezli' kalkınma anlayışına geçilmesinde etkili olmuştur (Genç ve Uçkun, 2007). Kişi başına düşen milli geliri tek başına gelişmişliğin ölçütü olarak görmeyen insan merkezli yeni kalkınma anlayışına göre kalkınma, disiplinler arası bir yaklaşım olarak iktisadi büyümenin ötesinde, kültürel farklılıkları, eşitlik, sosyal adalet, demokratikleşme, dengeli gelir dağılımını, bölgelerin dengeli gelişimi, herkesin sağlık ve eğitim gibi hizmetlere yeterli derecede erişimi, bilgi ve iletişim teknolojisinin yaygınlaştırılması, sivil toplumun geliştirilmesi, ekolojik dengeleri ve ekonomik sürdürülebilirliği de dikkate almalı ve insanın yaşam kalitesi ve koşullarının iyileştirilmesini hedeflemelidir. Bunun yanında, yeni kalkınma anlayışı, kalkınma sorunları ve çözümlerinin birbiriyle bağlantılı olduklarını kabul ederek, kalkınmayı küresel bir boyutta ele almayı, bu doğrultuda ülkelerin ortak sorumluluklar yüklendiği uluslararası işbirliği ve ortak hareket etmeyi gerekli görmektedir.

2.2. Sürdürülebilir Kalkınma

Kalkınma tartışmalarının odağında yer alan 'sürdürülebilir kalkınma' (sustainable development), günümüzde önemi giderek daha fazla vurgulanmaktadır. Kavram olarak, günümüz kuşaklarının gereksinimlerinin, sonraki kuşakların gereksinimlerinin karşılanmasını engellemeyecek şekilde karşılanması demektir. Başka bir anlatımla, sosyal, iktisadi, kültürel, mekansal ve çevresel boyutları da içeren sürdürülebilir kalkınma, doğal kaynakları tüketmeden, doğa ile uyumlu olarak ve kalkınmanın gelecekte de devam etmesine fırsat verecek şekilde kullanmak ve böylece günümüz nesillerinin yanı sıra gelecek nesillerin de ihtiyaçlarının karşılanmasını garanti altına almaktır. Bu kalkınma modelinde hem mevcut kuşak içinde hem de şimdiki kuşak ile gelecek kuşaklar arasında dayanışma ve hakkaniyet anlayışı hakimdir (Mengi ve Algan, 2003: 3). Tüm dünya ülkelerini ilgilendiren sürdürülebilir kalkınma anlayışını, uluslararası finans kuruluşları da kendi program ve projelerinde uygulanmasını istemektedir.

Haziran 1972'de Stockholm'de yapılan 'İnsan Çevresi' Konferansı'nda temelleri atılan sürdürülebilir kalkınma kavramı, 1987 yılında gerçekleşen Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu tarafından yayımlanan 'Ortak Geleceğimiz' başlıklı raporda (Brundtland Raporu) ve Gündem 21'de yer aldı ve 3-14 Haziran 1992'de Brezilya'nın Rio de Janeiro kentinde gerçekleştirilen BM Çevre ve Kalkınma Konferansı'nda (UNCED) kabul edildi. Aynı yıl, bu alandaki antlaşmaların uygulanmasını takip etmek ve ülkelere yardımcı olmak için Sürdürülebilir Kalkınma Komisyonu kuruldu. 1992'deki UNCED Konferansında kabul edilen ve BM'nin en tanınmış belgelerinden biri olan Gündem 21 ise, sürdürülebilir kalkınmanın uygulanmasına yönelik bir eylem planı olarak değerlendirilmektedir (BMKP, 2006a).

8 Eylül 2000 tarihinde 191 ülke tarafından imzalanan Binyıl Bildirgesi de, 1992'deki UNCED Konferansında kabul edilen sürdürülebilir kalkınma prensiplerine destek çağrısında bulundu. 2000 yılındaki BM zirvesinde kabul edilen ve sürdürülebilir kalkınmayı da kapsayan Binyıl Kalkınma Hedefleri (BKH), çevrenin korunması ve doğal kaynakların tüketilmeden kullanımına yer verdi.

Sürdürülebilir kalkınma prensiplerinin uygulanmasına yönelik kararlılık, 26 Ağustos-4 Eylül 2002 tarihlerinde Güney Afrika'nın Johannesburg şehrinde yapılan Dünya Sürdürülebilir Kalkınma Zirvesi'nde (WSSD) de vurgulandı. Bu zirvede ülkeler, doğal kaynaklar ve çevrenin makul ve adil bir şekilde kullanımının yoksulluğun giderilmesinde ve BKH'ye ulaşmada önemli rol oynadığı konusunda fikir birliğine vardılar. 20-22 Haziran 2012 tarihlerinde Brezilya'nın Rio de Janeiro kentinde gerçekleştirilen BM Sürdürülebilir Kalkınma Konferansında (Rio+20 Zirvesi) ise 'İstediğimiz Gelecek' (The Future We Want) isimli, uluslararası düzeyde kabul görmüş kalkınmaya rehberlik edecek bir sonuç belgesi kabul edilmiştir. 27 Eylül 2015 tarihinde ise, New York'ta, BKH'nin devamı niteliğinde, 17 amaç ve 169 hedef olarak 'Gündem 2030: BM Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları (SKA) kabul edilmiştir. SKA ile meydana getirilen yeni küresel kalkınma çerçevesine iklim değişikliği ve biyoçeşitliliğin korunması gibi çevresel konular da dahil edilmiştir. Dolayısıyla, 1992 Rio Yeryüzü Zirvesi'nden başlayarak son olarak 2015 New York Sürdürülebilir Kalkınma Zirvesi'ne uzanan uluslararası zirvelerin tümünde sürdürülebilir kalkınmanın önemi ve gerekliliği özellikle vurgulanmıştır. Bu önemine binaen, SKA'lara ilişkin sağlanan ulusal ve küresel ilerlemeleri içeren raporlar BM tarafından yıllık olarak yayımlanmaktadır.

2.3. İnsani Gelişme

Kalkınma sorunsalında giderek ön plana çıkan 'insani gelişme' kavramı, kişi başı geliri, insani gelişmişlik için gerekli ancak yeterli olmayan bir göstergesi olarak kabul etmektedir. Çünkü gelir, tek başına çevresel sorunlar, gelir dağılımı ve bölgesel gelişme alanlarındaki eşitsizlikleri yansıtamamaktadır. Bu gerçek, BMKP'nin yayınladığı İnsani Gelişme Raporları'ndan da anlaşılmaktadır. Çünkü, bu raporlarda kişi başı geliri yüksek olan birçok ülke-

nin, insani gelişmişlik açısından, kendilerinden daha düşük kişi başı gelire sahip bazı ülkelerin gerisinde kaldıkları açıkça görülmektedir. Dolayısıyla İGR, insani gelişmeyi, sadece kişi başı gelire değil, insanın seçeneklerini, eğitim ve sağlık gibi temel hizmetlere erişim seviyelerini ve gelir dağılımı, cinsiyet eşitliği ve yoksulluk gibi gelişmenin tamamlayıcı boyutlarını da dikkate alarak değerlendirmekte ve kalkınma içindeki insan rolünü vurgulamaktadır. Kişilerin sahip olması gereken seçeneklerin başında ise, sağlıklı ve uzun bir yaşam ile eğitim sahibi olma ve tatminkar bir hayat yaşamaya fırsat verecek kaynaklara erişim gelmektedir. Bunların yanında, bilgiye erişim, güvenlik, özgürlük, insan hakları ve cinsiyet eşitliği gibi seçenekler de insani gelişmenin önemli unsurları arasında yer almaktadır (BMKP, 2006b). Kısacası, insan refahının salt maddi zenginlikle ölçülemeyeceğini değerlendiren insani gelişme kavramı, insanların yaşam kalitesini farklı açılardan artırmaya odaklanmaktadır.

Bu bağlamda BMKP tarafından 1990 yılından beri yıllık olarak yayımlanan İnsani Gelişme Raporları, sundukları İnsani Gelişme Endeksi (İGE) ve gelişmenin farklı boyutlarını yansıtan diğer endekslerle ülkelerin insani gelişme düzeylerini ölçmekte ve insani gelişmeyi ülkelerin ana siyasi gündemine taşımaya katkı sağlamaktadır. Ülkelerin performanslarına göre sıralamalarını gösteren ve insani gelişmenin temel boyutlarında ortalama başarıyı yansıtan İGE, üç temel göstergeye dayanılarak hesaplanmaktadır. İGE hesaplama formülü zaman içinde değişmekle birlikte, bu göstergeler sağlıklı ve uzun bir hayat, bilgili olma ve tatmin edici bir hayat standardına sahip olma şeklindedir. İGE, üç boyutun her biri için normalleştirilmiş endekslerin geometrik ortalamasıdır. Sağlık standardı doğumda beklenen ortalama yaşam süresi ile ölçülür. Eğitim standardı eşit ağırlığa sahip iki alt bileşenden oluşmaktadır. Bilgi birikim düzeyi 25 yaş ve üzeri yetişkinler için ortalama eğitim süresiyle ölçülürken, öğrenme ve bilgiye erişim düzeyi okula başlayan çocuklar açısından beklenen öğrenim süresiyle değerlendirilmektedir. Yaşam boyutu ise, uluslararası dolara dönüştürülmüş satın alma gücü paritesine (SGP) göre kişi başına düşen GSMH miktarıyla ölçülmektedir.

İGE, çok farklı fiyat seviyelerine sahip 200'e yakın farklı ülke ve bölgeyi değerlendirmeye çalıştığından dolayı, ülkeler arasındaki ekonomik istatistikleri karşılaştırabilmek için önce verilerin ortak bir para birimine dönüştürülmesi gerekmektedir. İşte bu dönüştürme işlevi, satın alma gücü paritesi (SGP) ile sağlanmaktadır. Hesaplanan SGP, bir ülkede kazanılan gelire satın alınabilecek belli bir mal ve hizmet sepetinin, dünya ortalaması bir fiyattan değerini vermektedir. Mevcut SGP dönüşüm oranları Mayıs 2014'te başlatılmıştır.

GSMH'nin artmasıyla gelirin öneminin azaldığını yansıtmak için gelir logaritması kullanıldığından, İGE'nin alt bileşenlerinden biri olan gelir seviyesindeki artışın İGE'ye katkısı azalan oranda artmaktadır. Ayrıca, İGR'deki veriler raporun çıkarıldığı yılın iki yıl öncesine ait verilerden elde edilmektedir. Örneğin 2019 yılında yayımlanan 2018 yılına ait İGR'de yer alan bulgular, 2016 yılı verilerinden elde edilmiştir.

Öte yanda İGE, sağlık, eğitim ve gelir gibi insani gelişmenin sadece temel boyutlarını kapsadığı için eşitsizlikler, yoksulluk, insan güvenliği, insan haklarına saygı, demokrasi gibi önemli göstergeleri içermemektedir. Bu yüzden BMKP, eşitsizlik, cinsiyet eşitsizliği ve yoksulluk gibi insani gelişmenin bazı temel konularını daha iyi yansıtan diğer bileşik endeksleri de sunmaktadır. Bu kapsamda, ülkelerin gelişmişlik düzeyleri belirlenirken, İGE endeksinin yanı sıra, Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği Endeksi (TCEE), Cinsiyet Dayalı Gelişme Endeksi (CDGE), Eşitsizliğe Uyarlanmış İnsani Gelişme Endeksi (EUİGE) ve Çok Boyutlu Yoksulluk Endeksi (ÇBYE) gibi sosyal gelişmişlik ölçütlerinden de yararlanılmaktadır.

İlk defa 2010 İnsani Gelişme Raporu'nda tanıtılan Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği Endeksi, cinsiyete bağlı eşitsizlikleri üç farklı alanda yansıtmaktadır. Bunlar, üreme sağlığı, kadının güçlenmesi ve ekonomik faaliyetler boyutlarıdır. Üreme sağlığı, anne ölüm ve ergen doğurganlık oranlarıyla ölçülürken, kadının güçlendirilmesi, parlamentodaki kadın milletvekillerinin temsil ve orta ve yüksek öğrenime devam etme oranlarıyla ölçülmektedir. Ekonomik faaliyetler boyutu ise, işgücüne katılım oranıyla değerlendirilmektedir. Cinsiyete göre ayrıştırılmış yeni bir insani gelişme endeksi ise Cinsiyet Dayalı Gelişme Endeksi'dir. İlk defa 2014 İGR'de tanıtılan bu endeks, kadın İGE değerlerinin erkek İGE değerlerine oranı olarak tanımlanmaktadır.

Yine, insani gelişmenin ülke genelinde nüfusa dağılımında mevcut olan eşitsizliği gizleyen İGE'nin bu eksikliğini gidermek için ilk kez 2010 yılında yayımlanan İGR'de tanıtılan Eşitsizliğe Uyarlanmış İnsani Gelişme Endeksi geliştirildi. Eşitsizlikleri ortaya çıkarmayı amaçlayan EUİGE, İGE'nin her alt bileşeninin ortalama gelişme değerinden eşitsizlik düzeyinin çıkarılmasıyla hesaplanmaktadır. Diğer bir ifadeyle, EUİGE, İGE'nin eşitsizlikler çıkarılmış halidir. İGE değerinden EUİGE değerinin çıkarılmasıyla bulunan fark insani gelişmede eşitsizlikten kaynaklanan 'kayıp' olarak değerlendirilmektedir. Yüzde olarak ifade edilebilen insani gelişmedeki bu kayıp, bir

ülkedeki eşitsizlik artışıyla birlikte artmaktadır (BMKP, 2019). 2010 İnsani Gelişme Raporu'nun başlattığı diğer bir endeks çeşidi ise Çok Boyutlu Yoksulluk Endeksi'dir. Bu endeks, yoksunlukların yoğunluğuna göre belirlenen çok boyutlu yoksul nüfusun yüzdesini göstermektedir. Bu kapsamda, 2019 ÇBYE, 2030 Gündemi doğrultusunda, dünya nüfusunun yüzde 77'sini oluşturan 105 ülkede çok boyutlu yoksunlukları hesaplayarak bu alandaki ilerlemeyi izlemektedir (BMKP, 2019a).

İGR'lerde genel olarak, gelir ile insani gelişme düzeyi arasında pozitif bir korelasyonun olduğu görülmektedir. Gelir seviyesi yüksek ülkelerde sağlık ve eğitim hizmetlerinden yararlanma oranları daha yüksektir. Bunu, gelişmiş OECD ülkeleri ile daha az gelişmiş ülkeler arasındaki ciddi insani gelişme farklılıklarından da gözlemleyebiliriz. Ancak her ülke, maddi serveti, sağlık ve eğitim fırsatlarına dönüştürmekte aynı başarıyı gösterememektedir. Örneğin, 2019 İGR'ye göre, Malezya 27.226\$'lık kişi başına düşen milli geliri ile İGE sıralamasında 61. iken, kişi başı milli geliri 17.611\$ olan Arjantin, gelir açısından nispeten geride kaldığı halde, kişi başı milli geliri daha yüksek olan Malezya ve Türkiye'den İGE açısından daha üst sıralarda (48.) yer almaktadır. Öte yanda, İGE sıralaması 158. olan Nijerya, sahip olduğu kişi başı milli geliri (5.085\$), İGE sıralaması 122. olan Kırgızistan'ının (3.316\$) bir buçuk katından fazla olduğu halde, diğer endekslerdeki kötü performansı yüzünden daha düşük bir İGE değerine sahiptir. (Kırgızistan'da beklenen öğrenim süresi 13,4 yıl, ortalama öğrenim süresi 10,9 yıl ve beklenen ortalama yaşam süresi 71,3 yıl iken; Şili'de bu değerler sırasıyla 9,7; 6,5 ve 54,3'tür). Benzer şekilde, bazı yoksul ülkelerin Cinsiyete Dayalı Gelişme Endeksi, Eşitsizliğe Uyarlanmış İnsani Gelişme Endeksi gibi farklı boyutlardaki performansları, kişi başı gelir açısından kendilerinden çok daha iyi durumda olan birçok ülkeye kıyasla daha iyidir. Bu durum da, gelir artışının insani gelişme için gerekli ama yeterli olmayan bir etken olduğunu ortaya koymaktadır.

2.4. Yoksulluk

Kalkınma tartışmalarında ön plana çıkan kavramlardan biri de 'yoksulluk' kavramıdır. Her ne kadar küresel bir olgu olan yoksulluğun tanımı zaman ve mekana bağlı olarak değişiklikler gösterse de, yoksulluk genel anlamıyla, kişilerin beslenme, barınma, eğitim ve sağlık gibi temel gereksinimlerini karşılayamama, toplumsal standartların gerisinde kalma veya yaşamın gerektirdiği imkanlardan mahrum kalma durumu olarak tanımlanmaktadır ("Yoksulluk Nedir?", 2007). Son yıllarda ulusal ve küresel gündemde önemli yer işgal eden yoksulluğun sebepleri ve ona karşı çözüm yöntemleri konusunda da tartışmalar yaşanmaktadır. Bu tartışmalar, yoksulluğun sadece ekonomik bir olgu olmanın ötesinde, sosyal, siyasal ve kültürel yönleri de bulunan çok boyutlu bir sorun olduğu üzerine yoğunlaşmaktadır. Yoksulluğun sadece az gelişmiş ülkelerde değil, gelişmiş ülkelerde de farklı boyutlarda yaşanabilmesi Dünya Bankası ve BM gibi uluslararası kuruluşların da bu konuya daha fazla odaklanmalarını teşvik etmiştir. 'Mutlak yoksulluk' sınırının, kişi başına tüketilen kalori düzeyine bağlı olarak tespit edilmesi, Dünya Bankası'nın 1990 yılında yaptığı çalışma doğrultusunda genel kabul görmüştür. Bu kıstasa göre, 'mutlak yoksul', hayatını asgari şartlarda sürdürebilmesi ve biyolojik olarak kendisini yeniden üretebilmesi için ihtiyaç duyduğu asgari günlük kalori miktarı olan 2400k/cal besini almaya geliri yetmeyen kişidir. Bu doğrultuda, az gelişmiş ülkeler için mutlak yoksulluk sınırı günlük 1 ABD Doları, Türkiye'nin de dahil olduğu Doğu Avrupa ülkeleri için ise 4 Dolar şeklinde kabul edilmiştir. BM tarafından 2015 New York Zirvesi'nde kabul edilen Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları ise mutlak yoksulluk sınırını günlük 1,25 ABD Doları olarak belirtmiştir. Öte yanda, gelir ve refahın dağılımındaki farklılıkları da dikkate alarak, bireyin içinde bulunduğu toplum tarafından kabul edilen asgari bir yaşam düzeyine sahip olamaması anlamında 'görelî yoksulluk' tanımı getirilmiştir (ibid). Mutlak yoksullukta kişinin kendisini biyolojik olarak yeniden üretebilmesine bakılırken, görelî yoksullukta bireyin kendisini toplumsal olarak da yeniden üretebilmesine olanak sağlayacak bir tüketim ve yaşam düzeyine odaklanılmaktadır. Dolayısıyla, görelî yoksullukta, minimum kalori ihtiyacının yanında, bireyin kültürel ve toplumsal ihtiyaçlarının karşılanıp karşılanmadığına da bakılarak yoksulluk durumu belirlenmektedir.

Ülkelerin gelişme düzeylerinin belirlenmesinde BMKP'nın başvurduğu endekslerden biri de Yoksulluk Endeksi'dir. Yaşamın devam ettirilmesi için gerekli olan gelir düzeyi ile ölçülen ve yukarıda açıklanan gelir yoksulluğu çeşitlerinin dışında, BMKP tarafından 1997 İGR'de yeni bir yoksulluk endeksi daha geliştirilmiştir: 'İnsani yoksulluk' (human poverty) endeksi (İYE). Bireyin insanca yaşam imkanlarına sahip olamaması anlamına gelen bu endeksin geliştirilmesinde, insani yoksulluk sorununun gelişmiş ülkelerde de yaşanması etkili olmuştur. BMKP'nın 1998 İGR'de gelişmiş ülkelerdeki insani yoksulluğu ölçmek için geliştirdiği insani yoksulluk endeksi; 60 yaşından daha fazla yaşam ve yeterli derecede eğitim imkanlarına sahip olmayan nüfus oranları ile gelir yoksulluğu sınırı altındaki nüfus ve uzun dönem işsizlik oranları kıstaslarına göre geliştirilmiştir (Aktan, 2002).

BMKP'nın 2010 İnsani Gelişme Raporu'yla başlattığı ve ülkelerin kalkınma ya da gelişme düzeylerinin ölçülmesinde başvurduğu diğer bir endeks çeşidi ise yoksunlukların yoğunluğuna göre belirlenen çok boyutlu yoksul nüfusun oranını hesaplayan Çok Boyutlu Yoksulluk Endeksi'dir. ÇBYE, insanların yoksulluğu birden fazla ve eşzamanlı olarak nasıl yaşadıklarını anlamak için gelirin ötesine bakar. Diğer bir ifadeyle, 1997 yılından bu yana BM tarafından hesaplanan İYE'nin yerine kullanılmaya başlanan ÇBYE, yoksulluğun parasal değerler dışında kalan eğitim ve sağlığa ilişkin göstergeler gibi kriterlerinin de dikkate alınarak hesaplandığı bir endekstir. ÇBYE, İnsanların hanehalkı düzeyinde 10 gösterge içeren sağlık, eğitim ve yaşam standartlarında nasıl geride kaldıklarını ve çoklu yoksunluğu belirlemektedir. Bu ağırlıklı göstergelerin en az üçte birinde yoksunluk yaşayan insanlar çok boyutlu yoksul kategorisine girerler.

3. 2019 İNSANİ GELİŞME RAPORU IŞIĞINDA TÜRKİYE'NİN İNSANİ GELİŞME DÜZEYİ

3.1. Mevcut Durum

2019 yılında açıklanan ve 2016 yılı verilerine dayanan 2018 yılı BMKP İnsani Gelişme Raporu'nda, Türkiye 0,806 olan İnsani Gelişme Endeksi ile 59. sırada ve yüksek insani gelişme endeksine sahip ülkeler kategorisinde yer aldı.

BMKP tarafından 1990 yılından bu yana yayınlanan küresel İGR serisinin en yenisi olan 2019 İGR, 189 ülke ve toprak için İGE; 150 ülke için Eşitsizliğe Uyarlanmış İnsani Gelişme Endeksi (EUİGE); 166 ülke için Cinsiyet Dayalı Gelişme Endeksi (CDGE); 162 ülke için Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği Endeksi (TCEE); ve 101 ülke için Çok Boyutlu Yoksulluk Endeksi'ni (ÇBYE) sağlamaktadır. Endeksin ilk üç sırasında Norveç (İGE değeri: 0,954), İsviçre (0,946) ve İrlanda (0,942) yer alırken son sıralarda ise Çad (0,401), Orta Afrika Cumhuriyeti (0,381) ve Nijerya (0,377) bulunmaktadır.

Her ne kadar 2017 İGR ile kıyaslandığında Türkiye 5 basamak yükselmiş gibi görünse de, 2018 yılı İGR'de dayanak verilerde yapılan değişiklikler ve kriterlerdeki düzeltmeler nedeniyle, gerçekte Türkiye'nin önceki yıllara (2017) aynı seviyede (59.) kaldığı anlaşılmaktadır. BMKP'nın yeni İGE hesaplama formülüne göre Türkiye esasen son 4 yıldır çok yüksek insani gelişme endeksine sahiptir. Çünkü yeni hesaplama formülü ilk kez bu yılki raporda uygulandığından, bu yeni formüle göre 2015 yılından sonraki 4 yılda da Türkiye'nin endeks değeri 0,800 ve üstüne çıkmış bulunmaktadır. Örneğin 2017 yılı İGR'de Türkiye'nin 2017 yılı İGE değeri 0,791 ve sıralaması 64. iken, yeni hesaplama formülüne göre hazırlanan 2018 İGR'ye göre, Türkiye'nin 2017 yılı puanının 0,805 ve sıralamasının 59. olduğu görülmektedir. Açıklanması gereken diğer bir husus da satın alma gücü paritesi konusudur. Türkiye'de 2016 yılına ait kişi başına düşen milli gelir 10.807 Dolar olarak hesaplandı. Ancak, BMKP'nın Dünya Bankası'ndan sağlanan kişi başı GSMH verilerine dayanarak hesapladığı satın alma gücü paritesine göre Türkiye'nin kişi başı milli geliri 24 bin 905 dolar olarak tespit edilmiştir. Çünkü, ülkelerin döviz kuru ve genel fiyat seviyelerindeki farklılıkları nedeniyle, dışarıdan 10.807 Dolarlık gelire Türkiye'den satın alınabilecek mal ve hizmetin dünya fiyat ortalamasındaki değeri 24.905 Dolardır.

Türkiye'nin 2018 yılında 0,806 düzeyinde olan İGE değeri, gerek çok yüksek insani gelişme kategorisindeki ülkeler için ortalama 0,892 olarak hesaplanan insani gelişme değerinin, gerekse OECD ülkelerinin ortalama endeks değeri olan 0,895'in epey altında kaldı. Ancak, Türkiye'nin İGE değerinin, Endeks değeri 0,731 olan dünya ortalamasının çok üstünde yer aldığı görülmektedir.

Cinsiyet Dayalı Gelişme Endeksi açısından bakıldığında, Türkiye'nin 2018 kadın İGE değeri 0,771 iken, erkek İGE değeri 0,834 olarak hesaplandı ve bu veriyle CDGE değeri 0,924 olarak belirlendi. Bu sonuca göre Türkiye 4. gruba girmiş oldu. Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği Endeksi açısından bakıldığında da Türkiye'nin performansının normal İGE'sinin gerisinde kaldığı anlaşılmaktadır. Türkiye, 2018 endeksinde 0,305'lik TCEE değeriyle 66. sırada yer aldı. Aşağıda Tablo 1'de de görüleceği gibi, Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği Endeksine göre meclisin %17,4'ünü kadınlar oluşturuyor (2018 verileri). 25 yaş üstü ve en az orta öğrenim görmüş olan yetişkinlerde kadınların oranı %44,3 iken, erkeklerinki %66'dır. Yetişkinlerde ortalama eğitim süresi kadınlar için 6,9 yıl, erkekler için ise 8,4 yıldır. Beklenen öğrenim süresi kadınlarda 15,9 yıl, erkeklerde ise 16,9 yıldır. 15 yaş ve üstü olanların işgücü piyasasına katılımında kadınların oranı %33,5 iken, erkeklerinki %72,6 seviyesinde görülüyor. 2011 yılına sabitlenmiş uluslararası Dolar hesabıyla, kadınlarda kişi başına düşen GMH 15.921 Dolar iken, bu miktar erkeklerde 34.137 Dolardır. Her 100.000 canlı doğumda hayatını kaybeden kadın sayısı 16'dır. Kadın ve ergenler arasındaki doğurganlık oranına bakıldığında, 15-19 yaşları arasındaki her 1000 kadında 26,6 kadının doğurduğu görülmektedir. Çok Yüksek İnsani Gelişme kategorisindeki ülkelerin ortalaması olarak bu oranlar sırasıyla 15 ve 16,7'dir. ÇYİG

kategorisindeki ülkelerde olduğu gibi, Türkiye'de de kadınlar ortalama yaşam süresi açısından erkeklerden daha iyi durumdadırlar. Türkiye'de ortalama olarak kadınlar 80,3 yıl, erkekler ise 74,4 yıl yaşamaktadır.

Tablo 1: Cinsiyete Dayalı Türkiye'nin İnsani Gelişme Düzeyi (2018) ve Çok Yüksek İnsani Gelişme kategorisindeki ülkelerin ortalama değerleriyle kıyaslanması

		İGE değeri	Beklenen yaşam süresi	Kişi başı GSMH (\$)	Beklenen öğrenim süresi (Yıl)	Ortalama öğrenim süresi (Yıl)	En az orta öğrenim okuma	İşgücü piyasasına katılım	Mecliste temsil
Türkiye	Kadın	0,771	80,3	15.921	15,9	6,9	%44,3	%33,5	%17,4
	Erkek	0,834	74,4	34.137	16,9	8,4	%66	%72,6	%82,6
Çok Yüksek İGE Ort.	Kadın	0,880	82,4	30.170	16,7	12	%87	%52,1	27,2
	Erkek	0,898	76,7	50.296	16,1	12,1	%88,7	%69	72,8

Kaynak: BM 2019 İGR'den yararlanılarak hazırlanmıştır.

Türkiye'nin Eşitsizliğe Uyarlanmış İnsani Gelişme Endeksi, İGE değerinden alt endekslerin dağılımındaki eşitsizliğe bağlı olarak %16,2 oranında kayıp vererek 0,675 seviyesine ve 8 sıra geriye düşmektedir. Çok yüksek İGE ülkelerinin eşitsizlik nedeniyle kaybı ortalama %10,7; Avrupa ve Orta Asya'da ise bu oran %11,7'dir. Türkiye'de Eşitsizliğe Uyarlanmış İGE'nin her üç bileşeni bazında bakıldığında ise, ortalama yaşam beklentisi standardı açısından 0,804, eğitim standardı açısından 0,594, gelir standardı açısından da 0,645 seviyesine indiği anlaşılmaktadır. Burada en büyük kaybın eğitim göstergesinde olduğu göze çarpmaktadır.

2018 İGR'de ilgili verilerin eksikliği nedeniyle, Türkiye için Çok Boyutlu Yoksulluk Endeksi hesaplanamamıştır. Türkiye'nin ÇBYE'nin hesaplandığı en son İnsani Gelişme Raporu 2013 yılı raporudur. Bu raporda yer alan ve Türkiye'nin 2003 yılı verilerine dayanan ÇBYE değeri 0.028'dir. Bu değerle 104 ülke içerisinde Türkiye 42. sırada yer almıştır. Ancak 17 yıl öncesine ait (2003 yılı) verilere dayanan söz konusu ÇBYE, Türkiye'nin bugünkü durumunu yansıtmaktan uzaktır. Ancak 2018 İGR'de yer verilen tespitlere göre, 2010-2017 yılları için Türkiye'deki en yoksul %40'lik nüfus dilimi toplam gelirin sadece % 15,6'sına; en zengin %10'luk kesim toplam gelirin % 32,1'ine; en zengin %1'lik kesimi ise toplam gelirin % 23,4'lük payına sahiptir. Bu da, Türkiye'de gelir dağılımı konusundaki eşitsizliğin ciddi bir düzeyde seyrettiğini göstermektedir. Türkiye'nin 15.07.2019 tarihinde New York'ta sunduğu 2. VNR'ye (Turkey's 2nd VNR, 2019) göre, 2015 yılı itibarıyla günde 1,25 dolardan daha az yaşayan bireylerin oranı 0,06'dır (on binde 6) ve bu ihmal edilebilir düzeydedir. Dolayısıyla, Türkiye'de günlük 1.25\$ altında yaşama açısından, her yerde aşırı yoksulluğu ortadan kaldırmayı amaçlayan Sürdürülebilir Kalkınma Amacı 1.1'e ulaşılmıştır. Mutlak yoksulluk için belirlenen bir diğer sınır günlük 4.3 Doların altında yaşamaktır ve bu yoksul nüfusun oranı 2013 yılında, büyük çoğunluğu kırsal alanlarda olmak üzere, toplam % 2,6 olarak gerçekleşmiştir. 2017 itibarıyla günde 4,3 doların altında yaşayan nüfus oranı % 1,58'e gerilemiştir. Diğer bir yoksulluk çeşidi olan göreceli yoksulluk, yani ortalama gelirin % 60'ından daha azında yaşayanların, oranı ile ilgili olarak son on yılda ilerleme sağlanmıştır. Bu oran, 2007'de % 23,4'ten 2017'de % 20,1'e düşmüştür (Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, 2019).

Türkiye'nin maddi serveti, sağlık ve eğitim fırsatlarına yeterince dönüştüremediği görülmektedir. Daha önce de belirtildiği gibi, İGE, üç boyutun her biri için normalleştirilmiş endekslerin geometrik ortalamasıdır. Sağlık standardı doğumda beklenen yaşam süresi ile ölçülür, eğitim standardı 25 yaş ve üzeri yetişkinler için ortalama eğitim süresi ve okula başlayan çocuklar için beklenen eğitim süresi ile değerlendirilir. Yaşam standardı ise kişi başına düşen gayri safi milli hasıla (GSMH) ile ölçülmektedir. Türkiye'nin, kişi başına düşen milli geliri kendisinden daha düşük olan birçok ülkeye göre insani gelişme açısından sıralamada daha gerilerde yer aldığı görülmektedir. Örneğin, 2018 İGR'ye göre, satın alma gücü paritesi (SGP) dönüştürme oranları kullanılarak, 2011 yılına sabitlenmiş uluslararası dolara dönüştürülmüş Türkiye'nin kişi başı GSMH'sı Arjantin'ininkinden (17.611\$) çok daha fazla

olduğu halde, Arjantin, eğitim göstergelerindeki nispi üstünlüğüne (yetişkinler için ortalama eğitim süresi 10,6 yıl; okula başlayan çocuklar için beklenen eğitim süresi 17,6 yıl) bağlı olarak 0,830'luk İGE değeri ile Türkiye'nin 11 sıra önünde ve 48. sırada yerini almıştır. Benzer şekilde, Türkiye'nin kişi başı milli geliri Yunanistan'ınki ile aynı (Türkiye'ninki 24.905\$; Yunanistan'ınki 24.909\$) olduğu halde, İGE açısından Yunanistan 32. sırada, Türkiye ise 59. sıradadır. Çünkü Yunanistan İGE'nin diğer üç bileşeninde (ikisi eğitim, biri sağlık) Türkiye'den daha iyi durumdadır.

Türkiye ve Türkiye'nin üst bitişiğinde yer alan 10 ülkenin İGE ve bileşenlerinin değerleri aşağıdaki tabloda gösterilmiştir. Tablodan da görüldüğü gibi, İGE sıralamasında Türkiye'nin hemen üstünde yer alan 10 ülkeden (Rusya Federasyonu ve Kuveyt hariç) 8 ülkenin kişi başı GSMH miktarlarının Türkiye'ninkinden daha düşük olması dikkat çekicidir. Bu durum, kişi başına düşen milli gelirin, tek başına insani gelişmeyi yansıtmakta yetersiz kaldığını göstermektedir. Yine bu 10 ülkeden, ikisi (Barbados ve Uruguay) hariç, 8'inin doğu'da beklenen yaşam süresi değerleri Türkiye'ninkinden daha düşük seviyelerdedir. Bu da, yaşam süresi bileşeninin Türkiye'nin İGE değerine olumlu katkı sağladığını göstermektedir.

Tablo 2: Türkiye'nin 2018 İGE ve bileşen göstergelerinin, İGE sıralamasında Türkiye'nin üst bitişiğinde yer alan 10 ülke göstergeleriyle karşılaştırılması

Ülke Adı	İGE değeri	İGE Sıralaması	Beklenen yaşam süresi	Kişi başına GSMH (SGP 2011 ABD Doları)	Beklenen öğrenim süresi	Ortalama öğrenim süresi
Rusya Federasyonu	0,824	49	72,4	25.036	15,5	12,0
Beyaz Rusya	0,817	50	74,6	17.039	15,4	12,3
Kazakistan	0,817	50	73,2	22.168	15,3	11,8
Bulgaristan	0,816	52	74,9	19.646	14,8	11,8
Karadağ	0,816	52	76,8	17.511	15,0	11,4
Romanya	0,816	52	75,9	23.906	14,3	11,0
Palau	0,814	55	73,7	16.720	15,6	12,4
Barbados	0,813	56	79,1	15.912	15,2	10,6
Kuveyt	0,808	57	75,4	71.164	13,8	7,3
Uruguay	0,808	57	77,8	19.435	16,3	8,7
Türkiye	0,806	59	77,4	24.905	16,4	7,7

Kaynak: BMKP 2019 İnsani Gelişme Raporu'ndan yararlanılarak hazırlanmıştır.

Ayrıca, eğitim endeksinin iki alt bileşeninden biri olan beklenen öğrenim süresi açısından Türkiye, söz konusu 10 ülkeden de iyi durumdadır. Ancak, Eğitim standardının iki alt bileşeninden bir diğeri olan ortalama öğrenim süresi açısından ise Türkiye, öbür bileşenin tersine, Kuveyt haricindeki ülkelerin tamamından daha düşük bir seviyededir. Türkiye'nin İGE değerini aşağı çeken bileşen de budur. Daha da kötüsü, Türkiye'nin ortalama öğrenim süresi sadece İGE değeri kendisinden yüksek olan ülkelerinkinden düşük kalmakla sınırlı değildir. İGR raporu incelendiğinde, İGE değeri Türkiye'ninkinden düşük olan onlarca ülkenin bile bu bileşen açısından Türkiye'den daha iyi durumda olması düşündürücüdür. Daha açık bir ifadeyle, İGE değeri Türkiye'ninkinden düşük olan Çok Yüksek İnsani Gelişme kategorisindeki toplam 3 ülkenin ve Yüksek İnsani Gelişme kategorisinde yer alan toplam 55 ülkeden 50'sinin ortalama öğrenim süresi Türkiye'ninkinden daha yüksektir. Dolayısıyla, Türkiye'nin 2019 İGE sıralamasında bulunduğu 59. konumuna, İGE alt bileşenlerinden eğitim endeksinin daha az, kişi başına düşen GSMH ve yaşam beklentisi endeksinin ise daha çok katkı yaptığı anlaşılmaktadır.

3.2. Türkiye'nin İGE Gelişim Trendi

Türkiye, 1972 yılında 0.501 İGE değeri ile düşük insani gelişmişlik seviyesinden orta gelişmişlik seviyesine geçmiştir. 2009 İGR'de ise, İGE'ye ilk defa eklenen 'çok yüksek insani gelişme' kategorisiyle birlikte, Türkiye 79.

sırada 'yüksek insani gelişme' kategorisindeki ülkeler arasında yerini almaya başlamıştır.

İGR'nin ilk yayınlanmaya başladığı 1990 yılından 2018 yılına kadar geçen sürede Türkiye'nin insani gelişme düzeyindeki ilerleme, her İGE bileşeni açısından aşağıdaki tabloda gösterilmektedir.

Tablo 3: Tutarlı zaman serisi verileri ve yeni kriterlere göre Türkiye'nin İGE eğilimleri

Yıl	İGE değeri	Kişi başına GSMH (2011 SGP Dolar)	Doğuşta beklenen yaşam süresi	Beklenen öğrenim süresi	Ortalama öğrenim süresi
1990	0,579	11.214	64,3	8,9	4,5
1995	0,607	12.089	67,0	9,6	4,8
2000	0,655	13.656	70,0	11,1	5,5
2005	0,691	16.129	72,4	11,9	6,1
2010	0,743	17.804	74,5	13,8	7,2
2015	0,800	23.048	76,5	16,2	8,0
2016	0,800	23.409	76,9	16,4	7,6
2017	0,805	24.702	77,2	16,4	7,7
2018	0,806	24.905	77,4	16,4	7,7

Kaynak: BMKP, 2019b.

Tablo değerlendirildiğinde, 1990-2018 yılları arasında Türkiye'nin İGE değerinin 0,579'dan 0,806'ya yükseldiği görülmektedir. Bu, toplamda %39,2'lik bir artış anlamına gelmektedir. 1990- 2018 yılları arasında Türkiye'de doğuşta beklenen yaşam süresi 13,1 yıl; ortalama öğrenim süresi 3,2 yıl ve beklenen öğrenim süresi 7,5 yıl arttı. Türkiye'de kişi başı Gayrisafi Milli Hasıla 1990-2018 yılları arasında yaklaşık %122,1 oranında bir artış gösterdi. Türkiye'nin İGE değeri 1990-2000 yılları arasında yıllık ortalama 1.26 oranında, 2000-2010 yılları arasında yine 1.26 oranında, 2010-2018 döneminde ise 1.03 oranında artış kaydetmiştir. 1990-2018 döneminin yıllık ortalama artış oranı 1.19'dür. Türkiye'nin İGE değerinin, çok yüksek insani gelişme seviyesine ilk defa çıktığı 2015 yılından bu yana, dünya genelindeki yavaşlamaya paralel olarak, durağan bir seyir izlediği görülmektedir. Bununla birlikte Türkiye, İGE değerinin 0,781 olduğu 2013 yılından 2018 yılına kadar dünya sıralamasında 5 basamak yükselbilmiştir (BMKP, 2019b).

BMKP'nın Türkiye ile ilgili 'Açıklama Notu' (BMKP, 2019b) incelendiğinde, Türkiye'nin İGE değerini oluşturan üç bileşenden biri olan eğitim standardının 1990-2018 dönemi boyunca hep İGE değerinin altında kaldığı görülmektedir. İGE değerine en çok katkı sağlayan bileşen ise özellikle 1995 yılından bu yana beklenen yaşam süresi boyutu olmuştur. Kişi başına GSMH bileşeni de İGE değerinin üzerinde bir seyir izlemiştir.

1990-2018 dönemi için Türkiye'nin insani gelişme alanında gösterdiği ilerlemeyi bazı ülke ya da ülke grubunun kaydettiği gelişmeyle kıyaslayarak daha iyi değerlendirebiliriz.

Tablo 4: Tutarlı zaman serisi verileri ve yeni kriterlere göre, Türkiye'nin 1990'dan itibaren İGE gelişim trendinin seçilmiş ülkeler ve ülke gruplarıyla karşılaştırılması

Ülke ya da Ülke Grubu	1990 İGE değeri	2000 İGE değeri	1990-2000 Değişim (%)	2010 İGE değeri	2000-2010 Değişim (%)	2018 İGE değeri	2010-2018 Değişim (%)	1990-2018 Değişim (%)
Türkiye	0,579	0,655	13,1	0,743	13,4	0,806	8,5	39,2
Yunanistan	0,753	0,796	5,7	0,857	7,6	0,872	1,7	15,8
Arjantin	0,707	0,770	8,9	0,818	6,2	0,830	1,4	17,4
Avrupa ve Orta Asya ülkeleri	0,652	0,667	2,3	0,735	10	0,779	6	19,5
Çok Yüksek İGE	0,779	0,823	5,6	0,866	5,2	0,892	3	14,5
Güney Asya	0,441	0,505	14,5	0,585	15,8	0,642	9,7	45,5
Doğu Asya ve Pasifik	0,519	0,597	15	0,691	15,7	0,741	7,2	42,7

Kaynak: BMKP 2019 İnsani Gelişme Raporuna dayanarak hazırlanmıştır.

Yukarıdaki tablodan da anlaşıldığı gibi, Türkiye 1990-2018 yılları arasında %39,2 oranında hızlı bir gelişme sağlayarak Avrupa ve Orta Asya ülkeleri grubunu geride bırakmış ve Çok Yüksek İGE grubu ve bu grupta yer alan Yunanistan ve Arjantin ile arasındaki insani gelişmişlik farkını önemli ölçüde azaltmıştır. Ancak gelişmiş ülkelerin azalan oranda gelişme kaydetmelerini doğal karşılamak gerekir. Çünkü insani gelişmenin GSMH dışındaki alt bileşenlerinin doğal bir sınırı vardır. Bunun yanında, Türkiye, aynı dönemde Güney Asya ile Doğu Asya ve Pasifik ülke gruplarının gelişme hızlarının gerisinde kalmıştır.

2019 İGR’de yer alan insani gelişme eğilimlerine bakıldığında, İGE değerlerinin tüm bölgelerde ve insani gelişme ülke gruplarında artmasına rağmen, artış oranlarının önemli ölçülerde değişkenlik gösterdiği anlaşılmaktadır. Güney Asya 1990-2018 döneminde yüzde 45,5 ile en hızlı büyüyen bölge oldu ve bunu yüzde 42,7 ile Doğu Asya ve Pasifik; ve yüzde 34,5 ile Sahra Güneyi Afrika izledi. Buna karşılık OECD ülkeleri yüzde 14,0 büyüdü. Dünya ortalaması büyüme oranı ise yüzde 22,2. Eğilimler, bölgeler arasındaki insani gelişmedeki farkları azaltma konusunda ümit verici olmakla birlikte, insani gelişmedeki eşitsizliklerin halen çok geniş olduğu ortadadır (BMKP, 2019c).

4. SONUÇ

Kalkınma kavramı, ekonomik büyümenin yanında, insani, sosyal, kültürel, siyasal, çevresel ve mekânsal boyutları da içeren disiplinler arası bir kavrama dönüşmüştür. Bu kapsamda, sürdürülebilir kalkınma, insani gelişme ve yoksulluk kavramları kalkınma tartışmalarının odağına oturmuştur. Küresel Birleşmiş Milletler konferansları ve birçok zirvelerin hepsinde sürdürülebilir kalkınmanın gerekliliği ve önemi vurgulanmıştır. Yoksullukla ilgili tartışmalar da yoksulluğun ekonomik bir olgu olmanın ötesinde, sosyal, siyasi ve kültürel problemleri de içeren çok boyutlu bir sorun olduğu üzerine yoğunlaşmıştır. ‘Mutlak yoksulluk’ ve ‘görelî yoksulluk’ gibi gelir yoksulluğu çeşitlerinden başka, BMKP tarafından ‘insani yoksulluk’ ve daha sonra Çok Boyutlu Yoksulluk kavramları ve bunlara ilişkin endeksler geliştirilmiştir. Benzer şekilde, BMKP tarafından yayınlanan İnsani Gelişme Raporları, insani gelişmenin, yalnızca ulusal gelirlerin arttırılmasıyla ölçülemeyeceğini ve esasen kişilerin seçeneklerini artırma süreci olduğunu vurgulamıştır.

Her ne kadar ilk kez 2019 İGR’de Türkiye ‘çok yüksek insani gelişme’ endeksine sahip ülkeler kategorisinde gösterilmişse de, gerçekte Türkiye’nin ilk defa ‘çok yüksek insani gelişme’ endeksine sahip olduğu yıl 2015 yılıdır. Çünkü 2019 yılında yayınlanan son İGR’nin dayanak verilerinde değişiklikler ve kıstaslarında düzeltmeler gerçekleştirildi. Dolayısıyla, ilk kez 2019 İGR’de uygulanan yeni hesaplama formülüne göre Türkiye’nin endeks değeri, 2015 yılından sonraki 4 yılda da 0,800 ve üstüne çıkmış bulunmaktadır.

Türkiye, 2016 yılı verilerine dayanan 0,806 düzeyindeki 2018 yılı İGE değeri ile her ne kadar çok yüksek insani gelişme kategorisindeki ülkeler ve OECD ortalamalarının (sırasıyla 0,892 ve 0,895) epeyce altında kaldıysa da dünya ortalamasının (0,731) çok üstünde yer almıştır. Ancak cinsiyet eşitsizliği ve eşitsizliğe uyarlanmış insani gelişme açılarından Türkiye’nin performansında önemli ölçülerde kayıplar yaşanmaktadır. Mutlak yoksulluk anlamında her ne kadar Türkiye önemli mesafe kat ettiyse de gelir dağılımı konusundaki eşitsizliğin ciddi boyutta seyrettiği görülmektedir. Bunun yanında, Türkiye’nin maddî serveti, sağlık ve eğitim fırsatlarına yeterince dönüştüremediği anlaşılmaktadır. Türkiye örneği de kişi başı millî gelirin, tek başına insani gelişmeyi yansıtmadığı gerçeğini ortaya koymaktadır. İGE’nin her üç bileşeni bazında bakıldığında, en zayıf performansın eğitim göstergesinde, özellikle de yetişkinler için ortalama eğitim düzeyi alt bileşeninde yaşandığı görülmektedir. Eğitim standardı 1990-2018 dönemi boyunca hep İGE değerinin altında kalmıştır. Bu dönemde kişi başı GSMH bileşeni İGE değerinin üzerinde bir seyir izlerken, beklenen yaşam süresi bileşeni ise İGE değerine en çok katkı sağlayan bileşen olmuştur.

İGE değeri Türkiye’nin üst bitişiğinde yer alan 10 ülke göstergeleriyle karşılaştırıldığında, kişi başı GSMH miktarı, doğu’da beklenen yaşam süresi ve beklenen öğrenim süresi **açılarından** Türkiye’nin genelde daha iyi bir performans göstermekle birlikte, özellikle ortalama öğrenim süresinin nispeten düşük seviyesi nedeniyle, bu ülkelerin gerisine düştüğü anlaşılmaktadır. Kısacası, Türkiye’nin İGE değerini aşağı çeken bileşen ortalama öğrenim süresi alt bileşendir. İGE değeri Türkiye’ninkinden düşük olan onlarca ülkenin bile bu bileşen açısından Türkiye’den daha iyi durumda olması düşündürücüdür.

1990-2018 döneminde %39,2 oranında hızlı bir gelişme sağlayan Türkiye’nin İGE değerinin son yıllarda, dünya genelindeki yavaşlamaya paralel olarak, durağan bir seyir izlediği görülmektedir. Türkiye’nin bu dönemdeki insani gelişme hızı, Avrupa ve Orta Asya ülkeleri grubunu geride bırakmış ve Çok Yüksek İGE grubu ile arasındaki insani gelişmişlik farkını önemli ölçüde azaltmıştır. Ancak, Dünya ölçeğindeki eğilimlere bakıldığında, zaten

bölgeler arasındaki insani gelişme düzeylerindeki farkların, halen çok yüksek olmakla birlikte, azalmakta olduğu gözlenmektedir. Burada, gelişmiş ülkelerin azalan oranda gelişme kaydetmelerinin doğal bir durum olduğunun göz ardı edilmemesi gerekmektedir. Çünkü insani gelişmenin GSMH dışındaki alt bileşenlerinin doğal bir sınırı bulunmaktadır. Bunun yanında, Türkiye, aynı dönemde %45,5 ve %42,7 oranlarıyla en hızlı insani gelişme sağlayan Güney Asya ile Doğu Asya ve Pasifik ülke gruplarının gelişme hızlarının gerisinde kalmıştır.

KAYNAKÇA

- Aktan, C. (ed.) (2002). "Yoksullukla Mücadele Stratejileri". Hak-İş Konfederasyonu Yayınları, Ankara. <http://www.canaktan.org/ekonomi/yoksulluk/birinci-bol/aktan-vural-yoksulluk.pdf>. Son erişim tarihi, 06.12.2007.
- Altan, R. (2008). Birleşmiş Milletler'in Kalkınma Faaliyetleri ve Türkiye'ye Yansımaları (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi, Ankara.
- BMKP, Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (2006a). "Enerji ve Çevre", <http://www.undp.org/energyandenvironment>, 28.03.2007.
- BMKP, Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (2006b). "İnsani Gelişme Raporu", <http://hdr.undp.org/hdr2006/pdfs/report/HDR06-complete.pdf>, 18.02.2007.
- BMKP, Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (2019a). "2019 Küresel Çok Boyutlu Yoksulluk Endeksi (MPI)", <http://hdr.undp.org/en//2018-MPI>, 22.12.2020.
- BMKP, Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (2019b). "2019 İnsani Gelişme Raporu'ndaki Ülkelerle İlgili Açıklama Notu: Türkiye", <https://www.tr.undp.org/content/dam/turkey/hdr2019/UNDP-TR-EN-HDR-2019-OVERVIEW-TUR-TR.pdf>, 21.12.2019.
- BMKP, Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (2019c). "İnsani Gelişme Endeksi Eğilimleri, 1990-2018", <http://hdr.undp.org/en/content/table-2-human-development-index-trends-1990%E2%80%932018>, 29.12.2019.
- Demir, S. (2006). "Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı İnsani Gelişme Endeksi ve Türkiye Açısından Değerlendirme", <http://ekutup.dpt.gov.tr/ekonomi/gosterge/demirs/insanige.pdf>, 25.03.2007.
- Genç, D. ve Uçkun, Ö. (t.y.). "Sosyal Kalkınma Üzerine Değerlendirme", <http://kalkinma.org/>, 18.11.2007.
- Mengi, A. ve Algan, N. (2003). Küreselleşme ve Yerelleşme Çağında Bölgesel Sürdürülebilir Gelişme AB ve Türkiye Örneği, Siyasal Kitabevi, Ankara.
- "Turkey's 2nd VNR 2019 Sustainable Development Goals 'Strong Ground towards Common Goals'", <https://www.undp.org/content/dam/turkey/UNDP-TR-VNR-2019-REPORT.pdf>, 30.12.2019.
- Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı (2019). "Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları Değerlendirme Raporu", http://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2020/03/Surdurulebilir-Kalkinma-Amaclari-Değerlendirme-Raporu_13_12_2019-WEB.pdf, 25.02.2020.
- "Yoksulluk Nedir?" (2007), <http://www.yoksulluklamucadele.org/icerik.php?id=1>, 03.04.2007.